

TRAFICUL DE PERSOANE: UNELE REFLECȚII ȘTIINȚIFICE ALE AUTORILOR STRĂINI

*Ludmila DUMNEANU, Mihai ȘTEFĂNOAIA**

Universitatea de Stat din Moldova

**Universitatea „Petre Andrei”, Iași, România*

Prezentul articol este dedicat unuia dintre cele mai incitante subiecte în panorama doctrinară a lumii, și anume: traficul de persoane. Autorul își propune să intervină cu o reprezentare generală și analiză a cercetărilor științifice realizate la această temă de un șir de autori: С.Г. Кириенко; Б.У. Сейтхожин; М.Ю. Буряк; А. Vilks; Н.И. Ретнева; Л.Ю. Егорова; Jill E.B. Coster van Voorhout; Т.Олужуwon; Д.А. Душко; А. Gutauskas.

În calitate de suport de cercetare a servit legislația penală a diferitelor state. În cadrul acestei analize o atenție specială a fost acordată următoarelor articole: art.149 „Traficul de ființe umane și alte tranzacții ilegale de transfer privitoare la o ființă umană” din Codul penal al Ucrainei din 05.04.2001; art.133 „Traficul de minori” din Codul penal al Kazahstanului din 16.07.1997; art.181 „Traficul de ființe umane” din Codul penal al Bielorusiei din 02.06.1999; art.152 „Traficul de minori” din Codul penal al Federației Ruse din 24.05.1996; art.147 „Traficul de ființe umane” din Codul penal al Lituaniei din 26.09.2000, precum și Deciziei-cadru a Consiliului Uniunii Europene din 19.07.2002 privind combaterea traficului de persoane, altor reglementări referitoare la infracțiunile privind traficul de persoane.

Cuvinte-cheie: *trafic de persoane, trafic de minori, lipsire de libertate în mod ilegal, recrutarea persoanei, constrângerea persoanei, exploatarea persoanei.*

HUMAN TRAFFICKING: SOME SCIENTIFIC REFLECTIONS OF THE FOREIGN AUTHORS

This article is dedicated to one of the most exciting topics within the doctrinal view of the world, namely human trafficking. The study aims to intervene with a general representation and analysis of the scientific research carried out on this theme, which were conducted by the following authors: С.Г. Кириенко; Б.У. Сейтхожин; М.Ю. Буряк; А. Vilks; Н.И. Ретнева; Л.Ю. Егорова; Jill E.B. Coster van Voorhout; Т.Олужуwon; Д.А. Душко; А. Gutauskas.

As research support of the scientific research carried out on this theme was the penal legislation of different countries. Within this analysis a special attention is given to the following articles: art.149 „Human trafficking and other illegal transactions related to transferring a human being” the Penal Code of Ukraine from 05.04.2001; art.133 „Trafficking of Minors” the Penal Code of Kazakhstan from 16.07.1997; art.181 „Human trafficking” the Penal Code of Belarus from 02.06.1999; art.152 „Trafficking of Minors” the Penal Code of the Russian Federation from 24.05.1996; art.147 „Human trafficking” the Penal Code of Lithuania from 26.09.2000; the Decision Framework of the Council of the European Union from 19.07.2002 to combat human trafficking; and other regulations related to the offence of human trafficking.

Keywords: *human trafficking, trafficking of minors, unlawful deprivation of liberty, recruitment of the person, coercion of the person, exploitation of the person.*

Incontestabil, traficul de persoane reprezintă de o bună parte de timp unul dintre cele mai incitante subiecte în panorama doctrinară a lumii. Ne propunem să intervenim cu o reprezentare generală a cercetărilor științifice realizate în acest context.

Vom menționa autoreferatul tezei de doctor în drept susținute de С.Г. Кириенко [12].

Printre scopurile pe care și le propune autorul se numără și cel al analizei faptelor infracționale specificate la art.115, 119, 121, 122, 125, 126, 127, 128, 129, 134, 143, 146, 149, 151, 152, 153, 155, 156, 166, 181 din Codul penal al Ucrainei din 05.04.2001 [13], din perspectiva eficacității protecției drepturilor persoanelor minore. În acest fel, analiza se referă și la infracțiunea prevăzută la art.149 „Traficul de ființe umane și alte tranzacții ilegale de transfer privitoare la o ființă umană” din Codul penal al Ucrainei, infracțiune având ca victimă orice persoană, adultă sau minoră.

În contextul analizat, autorul susține că traficul de minori reprezintă o moștenire regretabilă, dar firească a mercantilizării societății, presupunând că totul, chiar și valorile spirituale, este privit prin prisma posibilității obținerii unui câștig material. În situația în care interesul material tinde să aibă un rol psihosocial dominant, obiectul vânzării-cumpărării devine, mai devreme sau mai târziu, persoana, inclusiv copilul. Examinând condițiile de aplicare a art.149 din Codul penal al Ucrainei din 05.04.2001, С.Г. Кириенко susține că acest articol este aplicabil numai în raport cu acele fapte de trafic de ființe umane și alte tranzacții ilegale de transfer privitoare la o ființă umană, care presupun trecerea frontierei de stat a Ucrainei. În viziunea noastră, nu este clar

de unde rezultă o asemenea concluzie, din moment ce art.149 din Codul penal al Ucrainei din 05.04.2001 nu conține nicio precizare referitoare la caracterul național sau transnațional al infracțiunii corespunzătoare.

De asemenea, nedumerește întrebarea autorului cu privire la soluția de calificare în ipoteza săvârșirii traficului de ființe umane și altor tranzacții ilegale de transfer privitoare la o ființă umană, în lipsa scopului de exploatare. Or, prezența scopului de exploatare ține de esența infracțiunii prevăzute la art.149 din Codul penal al Ucrainei din 05.04.2001. Lipsa acestui scop nu trebuie privită ca temeii al interpretării extensive defavorabile a prevederilor articolului vizat, nici ca temeii al aplicării art.149 din Codul penal al Ucrainei din 05.04.2001 în situații pe care nu le prevede.

Următoarea publicație, la care ne vom referi, este articolul științific aparținând lui *Б.У. Сейтхожин* [15], datând din anul 2004.

Lucrarea dată are ca obiect de cercetare infracțiunea prevăzută la art.133 „Traficul de minori” din Codul penal al Kazahstanului din 16.07.1997 [17]. În acest sens, autorul observă că, atunci când este comisă infracțiunea de trafic de minori, în rezultatul perturbării relațiilor dintre minori și părinții lor este afectată dezvoltarea morală, fizică și intelectuală a minorului; aceasta mărturisește despre pericolul social sporit al infracțiunii specificate la art.133 din Codul penal al Kazahstanului din 16.07.1997. Cu toate acestea, în cele ce urmează *Б.У. Сейтхожин* propune ca denumirea și conținutul articolului dat să fie modificate, astfel încât să se răsfrângă nu doar asupra traficului de minori, dar și asupra traficului de persoane adulte; în paralel, se propune ca săvârșirii infracțiunii asupra minorilor să-i fie rezervat rolul de circumstanță agravantă în conjunctura infracțiunii proiectate.

Această recomandare pune în gardă, luând în considerare că la art.128 din Codul penal al Kazahstanului din 16.07.1997 se stabilește răspunderea pentru infracțiunea de recrutare, export și tranzit de persoane pentru exploatare. Este adevărat că, după cum reiese din art.128 din Codul penal al Kazahstanului din 16.07.1997, latura obiectivă a infracțiunii corespunzătoare constă în recrutarea de persoane, săvârșită prin înșelăciune. Astfel, transportarea, transferul, adăpostirea și primirea de persoane nu reprezintă modalitățile acțiunii principale din cadrul faptei incriminate la art.128 din Codul penal al Kazahstanului din 16.07.1997. Cel mai probabil, transportarea, transferul, adăpostirea și primirea de persoane marchează epuizarea infracțiunii specificate la art.128 din Codul penal al Kazahstanului din 16.07.1997, depășind cadrul acesteia. Totuși, acest neajuns constituie un motiv de a amenda mai degrabă art.128 din Codul penal al Kazahstanului din 16.07.1997 (articol consacrat apărării ordinii de drept împotriva traficului de persoane adulte), nu de a amenda art.133 din Codul penal al Kazahstanului din 16.07.1997. Inițiativa prezentată de *Б.У. Сейтхожин* ar avea ca efect doar reducerea eficienței apărării ordinii de drept împotriva traficului de persoane minore.

O altă publicație științifică relevantă este autoreferatul tezei de doctor în drept susținute în 2005 de către *М.Ю. Буряк* [8].

Un interes firesc suscită analiza de drept comparat a reglementărilor referitoare la infracțiunile privind traficul de persoane. Această analiză relevă o serie de puncte slabe comune și de particularități ale reglementărilor în cauză: 1) la incriminarea faptelor privind traficul de persoane trebuie să se ia în considerare toate modalitățile menționate la art.3 din Protocolul privind prevenirea, reprimarea și pedepsirea traficului de persoane, în special al femeilor și copiilor, adițional la Convenția ONU împotriva criminalității transnaționale organizate din 15.11.2000 [7] (în continuare – Protocolul la Convenția ONU din 15.11.2000): recrutarea, transportarea, transferul, adăpostirea și primirea. Omiterea chiar și a uneia dintre ele duce la lacune în legea penală și, implicit, la evitarea răspunderii de către unii dintre cei implicați în traficul de persoane; 2) toate manifestările de influențare asupra victimei (înșelăciunea, abuzul de autoritate, abuzul de situația de vulnerabilitate etc.), precum și exercitarea constrângerii asupra victimei (violența, amenințarea cu violența etc.) – atestate în cazul infracțiunilor privind traficul de persoane – ar trebui considerate circumstanțe agravante; 3) modalitatea de recrutare trebuie să aibă un caracter obligatoriu în ipoteza infracțiunilor privind traficul de persoane, mai ales în legislația penală a statelor de proveniență a victimelor traficate; 4) din cauza unor trăsături individualizante firești, experiența unor state în planul prevenirii și combaterii infracțiunilor privind traficul de persoane nu poate fi direct transferată în alte sisteme juridice. Cu toate acestea, este util a studia experiența legislativă penală a țărilor străine, pentru a înțelege natura și mecanismul de acțiune a normelor străine și pentru a identifica unele modele optime care să îndeplinească cerințele unei legislații penale naționale.

La publicațiile științifice vizând tema articolului de față poate fi raportată și lucrarea lui *A. Vilks*, datând din anul 2005 [9].

Din analiza lucrării se poate vedea că obiectul preocupărilor științifice ale autorului îl constituie: conceptul și natura traficului de ființe umane; aspectele politice ale traficului de ființe umane; mecanismul de recrutare a persoanelor în vederea exploatarei sexuale; factorii care contribuie la dezvoltarea traficului de ființe umane, de organe și țesuturi umane; tendințele traficului de organe și țesuturi umane; problemele privind prevenirea și combaterea traficului de ființe umane în Letonia; instrumentele juridice internaționale de prevenire și combatere a traficului de ființe umane etc.

Un interes deosebit comportă investigarea procedeelelor la care recurg traficanții de ființe umane în legătură cu recrutarea acestora: convingere; consolidarea reacției emoționale (ambiiție, autoafirmare, sentimente romantice, admirație etc.); șantaj; corupere; amenințarea cu violența; influențarea neurolingvistică; utilizarea de tehnici și instrumente speciale (sex, droguri, medicamente etc.).

A. Vilks menționează că, de exemplu, influențarea neurolingvistică constituie în prezent un procedeu aplicat la scară largă de către traficanții de ființe umane. În esență, acest procedeu presupune manipularea subconștientului victimei pe calea programării comportamentului acesteia. Se recurge la așa-numita spălare a creierului (curățarea memoriei de informațiile anterior acumulate, modificarea reperelor de timp, de spațiu și de orientare situațională). În paralel, verbal, prin imagini, inoculare de mirosuri și administrare de substanțe anumite, victimei i se sădește în minte ideile necesare făptuitorului (semnificația exagerată a sexului, dominația și supunerea completă față de făptuitor etc.). În procesul influențării neurolingvistice se aplică hipnoza și preparate ca barbamil și clorpromazină. Victimei i se provoacă un somn adânc pentru aproximativ două săptămâni, timp în care subconștientul acesteia este influențat printr-un text programabil.

Un alt autoreferat al tezei de doctor în drept, datând din 2006, îl are ca autor pe *H.II. Ретнева* [14].

Ne alăturăm recomandării formulate de autoare, în vederea defalcării în legea penală bielorusă a traficului de minori în calitate de infracțiune de sine stătătoare, având în vedere semnificația deosebită a protecției libertății minorului, precum și a particularităților pe care le prezintă atingerile aduse acestui obiect al infracțiunii. Într-adevăr, „dizolvarea” traficului de minori în amalgamul art.181 din Codul penal al Bielorusiei din 02.06.1999 [16] nu face decât să reducă dezvoltarea spirituală, fizică și intelectuală a minorului la una dintre multiplele valori sociale secundare apărute împotriva infracțiunii de trafic de persoane. Este oportună defalcarea traficului de minori în calitate de infracțiune de sine stătătoare, astfel încât în conjunctura dispoziției incriminatoare vizând această infracțiune să fie reflectate circumstanțele (inclusiv circumstanțele agravante) specifice.

Nu pot fi neglijate nici propunerile autorului: 1) de a stabili în calitate de circumstanță agravantă a infracțiunii prevăzute la art.181 din Codul penal al Bielorusiei din 02.06.1999 săvârșirea infracțiunii față de o persoană aflată în stare de dependență în raport cu făptuitorul; 2) de a exclude din rândul circumstanțelor agravante ale infracțiunii prevăzute la art.181 din Codul penal al Bielorusiei din 02.06.1999 săvârșirea infracțiunii în scopul exploatarei sexuale.

Din 2007 datează autoreferatul tezei de doctor în drept susținute de către *Л.Ю. Егорова* [11].

Sprijinim propunerea autoarei de a restabili, în Codul penal al Federației Ruse din 24.05.1996, articolul 152, articol în care era incriminată fapta de trafic de minori. Considerăm că implementarea acestei recomandări *de lege ferenda* va asigura eficientizarea protecției drepturilor și intereselor minorilor împotriva traficării acestora.

O altă propunere a lui *Л.Ю. Егорова* vizează incriminarea într-un articol aparte a faptei de recrutare de persoane în scop de exploatare; în contextul acestei infracțiuni, recrutarea de minori în scop de exploatare este privită în calitate de circumstanță agravantă. Considerăm această inițiativă ca venind în dezacord cu ideea restabilirii în Codul penal al Federației Ruse din 24.05.1996 a articolului 152, formulată de *Л.Ю. Егорова*. După cum reiese din art.3 al Protocolului la Convenția ONU din 15.11.2000, modalitatea de recrutare trebuie să aibă un caracter obligatoriu în cazul infracțiunilor privind traficul de persoane, mai ales în cazul infracțiunilor privind traficul de persoane prevăzute de legislația penală a statelor de proveniență a victimelor traficate. Însă, aceasta deloc nu înseamnă că modalitatea în cauză trebuie detașată de celelalte modalități ale acțiunii principale din cadrul faptelor privind traficul de persoane, astfel încât să constituie o infracțiune aparte. Recrutarea este doar prima etapă în procesul de traficare, precedând etapele care o pot succede sau care o succed: transportare; transfer; adăpostire; primire. În concluzie, ar fi artificială și contraproductivă incriminarea într-un articol aparte a faptei de recrutare de persoane în scop de exploatare.

Lui *Jill E.B. Coster van Voorhout* îi aparține articolul științific datând din 2007 [1].

Autorul este de părere că definiția noțiunii de trafic de ființe umane în scop de exploatare prin muncă, așa cum aceasta este formulată în Decizia-cadru a Consiliului Uniunii Europene din 19.07.2002 privind combaterea traficului de persoane [2], se dovedește a fi neclară. Interpretarea literară nu este suficientă, deoarece nu clarifică toate condițiile în care un comportament ilicit poate fi considerat trafic de ființe umane. Nu este suficientă nici interpretarea hermeneutică, astfel reducându-se mult din finalitatea acestui act normativ, și anume – de a servi în calitate de model de armonizare și elevație pentru legislațiile statelor comunitare. Prin urmare, este necesară o altă soluție. Din această perspectivă, Jill E.B. Coster van Voorhout realizează o evaluare exactă a naturii juridice a traficului de ființe umane, evaluare urmată de un rezumat al legislației naționale și al practicii judiciare din Belgia, Olanda și Marea Britanie. În același timp, elementele rămase inexplicabile ale definiției din Decizia-cadru a Consiliului Uniunii Europene din 19.07.2002 privind combaterea traficului de persoane sunt interpretate în coroborare cu legislația internațională și cu cea europeană. În rezultatul acestei analize complexe, autorul vine cu o recomandare laborioasă privind reformularea – în Decizia-cadru a Consiliului Uniunii Europene din 19.07.2002 privind combaterea traficului de persoane – a definiției noțiunii de trafic de ființe umane în scop de exploatare prin muncă.

În continuare, vom acorda atenție articolului științific semnat de *T.Olujuwon* [6], care datează din 2008.

Fiind dedicat cu predilecție unor aspecte criminologice ale traficului de persoane, articolul dat conține analiza cauzelor acestui fenomen în Nigeria și în alte state din Africa de Vest: 1) sărăcie; 2) calamități naturale; 3) conflicte armate; 4) încălcarea drepturilor omului; 5) lipsa unui guvern legitim; 6) practicile tradiționale nocive, cum ar fi: folosirea muncii copiilor de către liderii religioși sau de către familiile acestor copii; căsătoriile copiilor și căsătoriile forțate; forțarea copiilor la ucenicie; poligamia; vânzarea fiicei pentru plata unei datorii de familie; trimiterea fiicei la muncă pentru a sprijini material familia; 7) persecuția politică; 8) excluderea socială; 9) condițiile vulnerabile de viață ale persoanelor fără adăpost și ale refugiaților etc.

T.Olujuwon consideră că prevenirea și combaterea în Nigeria a traficului de persoane este îngreunată din cauza aplicării în paralel în această țară a două coduri penale: unul se aplică în partea de sud a țării (preponderent creștină); celălalt se aplică în partea de nord a țării (preponderent musulmană). În afară de legislația federală antitrafic, în Nigeria se aplică și legislația locală în materie, adoptată de statele componente. De exemplu, statul Edo a adoptat în 2001 o lege care interzice prostituția. Statul Anambra a interzis copiilor munca în timpul orelor de școală. Autorul efectuează o pertractare a tuturor acestor acte legislative, prin prisma eficienței acestora și a consonanței lor cu principalele instrumente internaționale consacrate prevenirii și combaterii traficului de persoane.

Din 2009 datează autoreferatul tezei de doctor în drept susținute de către *Д.А. Душко* [10].

În opinia autorului, există mai multe contradicții în ce privește conținutul definițiilor noțiunii de trafic de persoane, formulate în cadrul actelor internaționale de referință. *Д.А. Душко* examinează toate aceste discrepanțe, venind cu o serie de propuneri menite să contribuie la identificarea unei reprezentări unitare asupra noțiunii de trafic de persoane. Or, din cauza contradicțiilor conceptuale din actele internaționale de referință, nici în Federația Rusă, nici în alte state încă nu s-a ajuns la un numitor comun vizavi de conținutul noțiunii de trafic de persoane.

Este de reținut și viziunea lui *Д.А. Душко* asupra caracterului complex al obiectului juridic special al infracțiunii specificate la art.127¹ din Codul penal al Federației Ruse din 24.05.1996. Astfel, obiectul juridic principal al infracțiunii date îl formează relațiile sociale cu privire la libertatea individuală a persoanei. Tocmai atentarea asupra acestei valori sociale (și asupra relațiilor sociale aferente) determină esența faptei infracționale în cauză. Libertatea individuală este privită ca facultate a persoanei de a-și manifesta voința, și anume: de a acționa, de a se comporta într-un fel anume, de a-și alege de sine stătător locul aflării sale; libertatea individuală nu este traficabilă, deci nu poate să apară în calitate de obiect al unor tranzacții. În ipoteza infracțiunii prevăzute la art.127¹ din Codul penal al Federației Ruse din 24.05.1996, victima este echivalată de către făptuitor cu un bun care poate fi vândut sau cumpărat. Cu toate acestea, nu considerăm potrivită poziția autorului de a desemna persoana traficată în calitate de obiect material al respectivei infracțiuni. Descrierea elementelor și semnelor constitutive ale infracțiunii nu trebuie să se facă din perspectiva eminentemente antisocială a făptuitorului, care, într-adevăr, privește victima ca pe un bun animat, care nu are dreptul să-și decidă propria soartă. Considerăm că, în toate cazurile, descrierea elementelor și semnelor constitutive ale infracțiunii urmează să se facă de pe poziția societății care este exponentul ordinii de drept apărate împotriva manifestărilor infracționale.

Vom încheia analiza materialelor științifice la tema studiului nostru cu articolul științific al lui A. Gutauskas, apărut în anul 2009 [3].

Autorul relevă că statul lituanian interzice toate formele de trafic de ființe umane, incriminându-le în art.147 din Codul penal al Lituaniei din 26.09.2000 [5]. Pedepsele stabilite de acest articol sunt suficient de dure și proporționale, putând fi comparate cu cele prevăzute, de exemplu, pentru infracțiunea de viol. A.Gutauskas are dreptate atunci când susține că fapta poate fi calificată în baza art.147 din Codul penal al Lituaniei din 26.09.2000 numai în cazul în care se dovedește că libertatea persoanei a fost afectată. În absența unei asemenea împrejurări, articolul în cauză din legea penală lituaniană nu poate fi aplicat. Mecanismul de vătămare a libertății persoanei în cazul infracțiunii de trafic de ființe umane este reflectat de autor prin sintagma „control al limitelor libertății”. Aceasta presupune restrângerea continuă și pe un termen lung a libertății victimei, astfel încât în cele din urmă să devină posibilă exploatarea acesteia.

În același timp, nu ne putem ralia decât în parte unei alte opinii exprimate de A.Gutauskas. Potrivit acesteia, art.147 din Codul penal al Lituaniei din 26.09.2000 nu presupune neapărat că cel care comite vânzarea, cumpărarea sau o altă transmitere sau achiziționare a victimei, ori recrutarea, transportarea sau deținerea în captivitate a acesteia, trebuie să aplice asupra victimei constrângerea, înșelăciunea, abuzul de autoritate etc.; este suficient ca cel care comite vânzarea, cumpărarea sau o altă transmitere sau achiziționare a victimei, ori recrutarea, transportarea sau deținerea în captivitate a acesteia să știe că cel puțin unul din acești factori de influențare au fost sau vor fi folosiți împotriva victimei. Autorul trece cu vederea că infracțiunea prevăzută la art.147 din Codul penal al Lituaniei din 26.09.2000 este o infracțiune complexă. Atunci când infracțiunea dată este săvârșită de două sau mai multe persoane, este important ca fiecare dintre persoanele participante să execute o parte a laturii obiective. De aceea, atunci când o persoană având, de exemplu, rolul de recrutaor nu recurge la constrângere, înșelăciune, abuz de autoritate etc., este indispensabil ca o altă persoană să recurgă la acești factori de influențare. În cazul dat, nu este suficient ca recrutaorul să știe că cel puțin unul din acești factori de influențare a fost sau va fi folosit împotriva victimei. Este necesar ca între cele două persoane să existe o cooperare cu intenție în vederea comiterii conjugate a infracțiunii de trafic de ființe umane. Dacă între cele două persoane nu există o astfel de cooperare, niciuneia din ele nu i se va putea imputa săvârșirea infracțiunii de trafic de ființe umane. Anume acest aspect nelipsit de importanță urma să fie scos în evidență de către A.Gutauskas.

Bibliografie:

1. COSTER van VOORHOUT JILL, E.B. *Human trafficking for labour exploitation: interpreting the crime*. Utrecht Law Review, Vol.3, no.2, p.44-69.
2. Decizia-cadru a Consiliului Uniunii Europene din 19.07.2002 privind combaterea traficului de persoane (2002/629/JAI). În: *Jurnalul Oficial al Uniunii Europene*, 2002, L 203/1, p.21-24.
3. GUTAUSKAS, A. Human trafficking and its treatment in criminal law. In: *Socialiniu mokslu studijos*, 2009, no.4, p.25-48.
4. http://www.uncjin.org/Documents/Conventions/dcatoc/final_documents_2/convention_%20traff_eng.pdf
5. Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas. http://www.skelbimas.lt/istatymai/ baudziamasis_kodeksas.htm (Accesat: 12.04.2012)
6. OLUJUWON, T. Combating trafficking in person: a case study of Nigeria. In: *European Journal of Scientific Research*, 2008, vol.24, no.1, p.23-32.
7. Protocol to Prevent, Suppress and Punish Trafficking in Persons Especially Women and Children, supplementing the United Nations Convention against Transnational Organized Crime.
8. БУРЯК, М.Ю. *Торговля людьми и борьба с ней (криминологические и уголовно-правовые аспекты)*: Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. Владивосток, 2005.
9. ВИЛКС, А. *Торговля людьми и их органами: криминологические, политические и социальные аспекты и проблемы. Взгляд на криминальные реалии XXI века*. Рига, 2005.
10. ДУШКО, Д.А. *Уголовно-правовая характеристика торговли людьми*: Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. Краснодар, 2009.
11. ЕГОРОВА, Л.Ю. *Торговля несовершеннолетними: проблемы квалификации*: Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. Москва, 2007.
12. КИРИЕНКО, С.Г. *Проблеми захисту прав неповнолітніх кримінальним законодавством України*. Автореферат диссертации на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук. Київ, 2003.
13. Кримінальний кодекс України. В: *Відомості Верховної Ради України*, 2001, № 25-26.

14. РЕТНЕВА, Н.И. *Уголовная ответственность за торговлю людьми: совершенствование законодательства и практики его применения*: Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. Минск, 2006.
15. СЕЙТХОЖИН, Б.У. *Торговля несовершеннолетними: проблемы и возможные пути ее разрешения*. В: *Актуальные проблемы уголовного права, криминологии и уголовно-исполнительного права*: Материалы международной научно-практической конференции. Караганда, Кар.ЮИ МВД РК им. Б.Бейсенова, 2004, с.77-80.
16. Уголовный кодекс Республики Беларусь. В: *Ведамасці Нацыянальнага сходу Рэспублікі Беларусь*, 1999, № 24.
17. Уголовный кодекс Республики Казахстан. В: *Ведомости Парламента Республики Казахстан*, 1997, № 15-16.

Prezentat la 21.04.2015